ಎಂ. ಎನ್. ಪ್ರಭಾಕರ್

ಔತ್ತರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ: ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಗಳು

ಇಂಡೋ ಆರ್ಯ ಅಥವಾ ಔತ್ತರೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿದ್ವಾಂಸ ಪರ್ಸಿಬ್ರೌನ್ ಆರು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ.[1] ಭುವನೇಶ್ವರ, ಗುಜರಾತ್, ರಾಜಪುಟಾಣ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ದೇವಾಲಯ ಸಂಕೀರ್ಣಗಳನ್ನು ಪರ್ಸಿಬ್ರೌನ್‌ರಂತೆ, ವಿದ್ವಾಂಸ ಬೆಂಜಮಿನ್ ರೋಲೆಂಡ್ ಸಹ ಗುರುತಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ, ಔತ್ತರೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳ, ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಗೀಕರಣ ಪ್ರಾಚೀನ ರೀತಿಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಕೊಂಚ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ವಾಸ್ತುಗ್ರಂಥಗಳು ಔತ್ತರೇಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಎರಡು ಕವಲುಗಳಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿದ್ದು ಒಂದೆಡೆ ನಾಗರ, ಕಳಿಂಗ, ಲತಿನ, ಸಾಂಧಾರ, ಮಿಶ್ರಕಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಮತ್ತೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ, ಭೂಮಿಜಾದಿಗಳನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಪ್ರಕಾರ, ಔತ್ತರೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡವೆನ್ನುವ ಶೈಲಿಯ ಕಲ್ಪನೆ, ಊಹೆಗೂ ನಿಲುಕಲಾರದ ವಸ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ ಪರ್ಸಿಬ್ರೌನ್ ಔತ್ತರೇಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಮೂಲವೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.[2]

ನಾಗರಾದಿ ಶೈಲಿಗಳಿಂದ, ಕಳಿಂಗ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ, ಒರಿಸ್ಸಾದಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಕಳಿಂಗ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಕರಾರುವಾಕ್ಕಾಗಿ ಅಭ್ಯಸಿಸಬಹುದು.[3] ಭುವನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಕಿರುಹೊತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಡಿ. ಮಿತ್ರಾ ಕಳಿಂಗ ಶೈಲಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಈ ರೀತಿ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ :[4]

"The student of Orissan architecture is singularly fortunate in that the arichitectural canon as evolved in Orissa has survived in a few texts, where in each temple type and each individual member there of, however small has been given a distinct name and measurements of the components invariably operating under there precise law of proposition laid down in cryptic terms."

ನಾಗರಾದಿ ಶೈಲಿಗಳಿಗೂ ಈ ರೀತಿಯ ಅಧ್ಯಯನ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಈಗ ಲಬ್ಧವಿರುವ ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ, ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ ಹಾಗೂ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಪ್ರಾಸಾದಮಂಡನ, ಪ್ರಾಸಾದಮಂಜರಿ, ದೀಪಾರ್ಣವ ಇತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ಈ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲ ಸ್ಥಪತಿ

1. ಪರ್ಸಿಬ್ರೌನ್, ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್ (ಬುದ್ಧಿಸ್ಟ್ ಅಂಡ್ ಹಿಂದೂ), ಬಾಂಬೆ, ೧೯೬೬, ಪುಟ ೧೦೧
2. ಅದೇ, ಪುಟ ೧೩೮
3. ಬೆಂಜಮಿನ್ ರೋಲೆಂಡ್, ದಿ ಆರ್ಟ್ ಅಂಡ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ೧೯೭೦, ಪುಟ ೨೮೦
4. ದೇಬಲ ಮಿತ್ರಾ, ಭುವನೇಶ್ವರ್, ಆರ್ಕಿಯೋಲಾಜಿಕಲ್ ಸರ್ವೇ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ, ೧೯೭೮, ಪುಟ ೧೩

ಗಳ ಪರಂಪರೆ ಉಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಶೈಲಿಗಳೂ ಉಳಿದಿವೆ.

ದ್ರಾವಿಡಾದಿ ಶೈಲಿಗಳಿಗೆ ಈ ರೀತಿಯ ಗ್ರಂಥ ಸೌಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಚನೆ ಗೊಂಡವೋ ಇಲ್ಲವೋ ಹೇಳಲು ಬರುವಂತಿಲ್ಲ. ರಚನೆ ಗೊಂಡು ಕಾಲಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿರಬಹುದಾದರೂ ಈ ವರೆವಿಗೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿಲ್ಲ.

ಔತ್ತರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಕಲ್ಪನೆ ದೊರೆ ತದ್ದು ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿ ಶಾಸನದಿಂದ. ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮೂಡಿದ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ ಹಾಗೂ ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡಿದ್ದು, ಔತ್ತ ರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಚಾಲನೆ ದೊರೆ ಯಿತು. ನಾಗರಾದಿ ಶೈಲಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿ ಡಾದಿ ಶೈಲಿಗಳ ವಿವರಣೆ ಕ್ವಚಿತ್ತಾಗಿ ಸುಳಿದಿದ್ದು ಈ ವಿವರಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಗುರುತಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ವಿವರ ಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಖಚಿತವಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಬಲ್ಲ ವಿವರಗಳಿಂದ ಒಂದು ಸಮಗ್ರರೂಪವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಈ ವಿವರಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಇರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಔತ್ತ ರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾಗ ಬಹುದು. ಅಂತಹ ಮೊದಲ ಪ್ರಯತ್ನವೇ ಈ ಲೇಖನದ ಉದ್ದೇಶ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಔತ್ತರೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗುರುತಿಸುವಿಕೆ ಆಮಲಕವುಳ್ಳ ಶಿಖರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭ ವೆಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಪಾಪನಾಥ, ಗಳಗನಾಥ, ಮಹಾಕೂಟದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಗ ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಐಹೊಳೆಯ ಹುಚ್ಚಮಲ್ಲಿ ಗುಡಿ, ತದನಂತರ ಆಮಲಕಗಳು ಕಾಣೆಯಾದ ಪಟ್ಟದ ಕಲ್ಲಿನ ಕಾಶಿವಿಶ್ವೇಶ್ವರ, ಐಹೊಳೆಯ ತಾರಪ್ಪನ ಗುಡಿ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಬಾಗಿದ ಶಿಖರದಿಂದಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಐಹೊಳೆಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಮಹಾ ಕೂಟದಲ್ಲಿನ ಪುಷ್ಕರಿಣಿಯ ಹಿಂಬದಿಯ ಕೆಲವು ಗುಡಿಗಳೂ ಆಮಲಕದಿಂದಾಗಿ ಔತ್ತರೇಯವೆಂದು ವರ್ಗೀಕೃತ ಗೊಂಡಿವೆ.

ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಆಮಲಕವುಳ್ಳ ನಾಗರಾದಿ ಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಕವುಚಿದ ಬೋಗುಣಿಯಾಕಾರದ, ಘಂಟಾ ಕಾರದ ಶಿಖರಗಳುಳ್ಳ ದ್ರಾವಿಡಾದಿ ಶೈಲಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿವೆ.

ದ್ವಯೋಃ ಪ್ರರಥಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ವೃತ್ತಮಲ
ಸಾರಕಂ
ನಾಗರೇ ಲತಿನೋ ಕುರ್ಯಾತ್ ಸಾಂಧಾರೇ
ಚೈವ ಮಿಶ್ರಕೇ
ವಿಮಾನನಾಗರ ಛಂದೇ ವಿಮಾನಪುಷ್ಪಕೇ
ತಥಾ[5]

ಅಮಲಸಾರವು ನಾಗರ, ಲತಿನ, ಸಾಂಧಾರ, ಮಿಶ್ರಕ, ವಿಮಾನನಾಗರ, ವಿಮಾನಪುಷ್ಪಕ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಮಾನೇ ಭೂಮಿಜೇ ಚೈವ ವೃತ್ತೇಚ
ಕರ್ಣಕಾಂತಕೇ
ದ್ರಾವಿಡೇಷು ತಥಾ ಚೈವಂ ತಂತು
ರೇಖಾನುಪೂರ್ವಕಂ
ವರಾಟೇ ತು ಭವೇತ್ ಘಂಟಾ ಯಾದೃಕ್
ಮಂದಾರಪುಷ್ಪಕಃ[6]

ಭೂಮಿಜ, ದ್ರಾವಿಡ, ವರಾಟ ಇತ್ಯಾದಿ ಶೈಲಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಘಂಟಾಕಾರದ ಶಿಖರವಿದ್ದು ವರಾಟ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ 'ಮಂದಾರ ಪುಷ್ಪಕ'ವೆನಿಸಿವೆ. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾ ಲಯಗಳ ಘಂಟಾಕಾರದ ಶಿಖರವನ್ನು 'ದ್ರಾವಿಡೀ' ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದುಂಟು :

ದ್ರಾವಿಡೀ ಚ ಭವೇದ್ ಘಂಟಾ ನಾಸಿಕೋ
ಪಾಂಗ ಶೋಭಿತಾ[7]

---

5. ಪಿ. ಎ. ಮಂಕಡ್ (ಸಂ), ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ, ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ಇನ್ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಬರೋಡ, ೧೯೫೦, ಪುಟ ೩೪೬, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೩೯, ಶ್ಲೋಕ ೨೧-೨೨
6. ಅದೇ, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೩೯, ಶ್ಲೋಕ ೩೩-೩೪
7. ಅದೇ, ಪುಟ ೨೫೨, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೪೨, ಶ್ಲೋಕ ೧೦

ಚತುರಾಶ್ರಾಕಾರದ ಔತ್ತರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಘಂಟಾ ಶಿಖರವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ, ಹಲವು ಕೋನಗಳ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಘಂಟಾಕಾರವು ಪುಷ್ಪಾಕಾರವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಈ ಆಕಾರವು ವರಾಟ ಶೈಲಿಯ ಮಂದಾರಪುಷ್ಪಾಕಾರವೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ವರಾಟ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಇನ್ನೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯ ಸಂದೇಹಗಳು ಅರಸೀಕೆರೆಯ ಶಿವಾಲಯ, ಸೋಮನಾಥಪುರದ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಮುಂತಾದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಕೋನಗಳ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಕಂಡಾಗ ಕಾಡುತ್ತವೆ.

ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಚತುರಶ್ರಾಕಾರದ ಕವುಚಿದ ಬೋಗುಣಿ ಆಕಾರದ ಘಂಟಾ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೋಲುವ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ವಿಜಯೇಶ್ವರ, ಬಾದಾಮಿಯ ಮೇಗುತಿ ಶಿವಾಲಯಗಳ ನಾಗರ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ವಿಜಯೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಾರ ಹಾರಾಂತರಗಳ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯವೆನ್ನುವ ಅಂಶ ಖಚಿತವಾಗುವುದು. ಬಾದಾಮಿಯ ಮೇಗುತಿ ಶಿವಾಲಯದ ಪ್ರಸ್ತರ ಭಾಗವು ಆರಂಭ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹಾರ ಹಾರಾಂತರಗಳು ಖಚಿತತೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾರದು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹಾಗೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ರಚನೆಯಿಂದಾಗಿ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯವೆಂಬ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅಂಶ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬರುವುದು.

ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ ಊರ್ಧ್ವ ಕ್ರಮ ಹಾಗೂ ತಿರ್ಯಕ್ರಮ ರೀತ್ಯಾ ಎಂದು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ.[8]

ಊರ್ಧ್ವಕ್ರಮದಲ್ಲಿ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭ, ಪ್ರಸ್ತರ, ಕಂಠ, ಶಿಖರ, ಸ್ತೂಪಿ ಎಂದು ಷಡ್ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದುಂಟು. ಔತ್ತರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ಪ್ರಾಸಾದಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಇದೇ ರೀತಿ ಪೀಠ, ಜಂಘಾ, ಭೂಮಿಕಾ, ವೇದಿ, ಘಂಟಾ ಮತ್ತು ಕಲಶ ಎಂದು ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ :

ಪೀಠೋರ್ಧ್ವೇ ಕರ್ಣರೇಖಾಶ್ಚ ಭೂಮಿಕಾ
ಕ್ರಮ ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ
ವಿಭಕ್ತಿ ದಲನಾ ಪೂರ್ಣಾ ಲತಾ ಶೃಂಗ
ಕ್ರಮೋದ್ಭವಾಃ
ಮೇಷ ಮಕರ ಕುಟಪ್ಪೈಃ ಕಂಟಕ್ಕೈರಾವೃತಾಃ
ಶುಭಾಃ
ವೇದೀ ಘಂಟಾ ನಾಸಿಕಾದ್ಯೈಃ ದ್ರಾವಿಡಾಃ
ಶುಭ ಲಕ್ಷಣಾಃ[9]

ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಲಾಗದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಪೀಠ ಮತ್ತು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕರ್ಣರೇಖ ಭಾಗದಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಭೂಮಿಗಳಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಿಖರ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದೆ.

ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ ಹಾಗೂ ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಪೀಠವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಇವೆರಡೂ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿನ ವಿವರಣೆಗಳು ಒಂದೇ ಎನಿಸಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾರ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಛಾವಣಿಯವರೆಗೆ ಪೀಠವೇ ಸಂಪೂರ್ಣ ಆವರಿಸಿರುವಂತೆ ಶೈಲಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಎತ್ತರವಾಗಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ರಾವಿಡ ಪೀಠವನ್ನು ಲಕ್ಕುಂಡಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಆಕರ್ಷಕವೆನಿಸದ ಎತ್ತರವಾದ ಭಿತ್ತಿ ರಚನೆಯನ್ನು ಕುರುವತ್ತಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಡಂಬಳದ ದೊಡ್ಡಬಸಪ್ಪ,

8. ಆಸೂರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯಂಗಾರ್ಯ ಮತ್ತು ತಿರುಪತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯಂಗಾರ್ಯ, ಭರತಖಂಡದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೭೮, ಪುಟ ೨೦
9. ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ, ಪುಟ ೨೬೭, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೪೬, ಶ್ಲೋಕ ೩೬-೩೭

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಬೆಳವಾಡಿಯ ವೀರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಹ ಜೋಳಾದ ಭಿತ್ತಿಭಾಗವಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ತದನಂತರದ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಪೀಠ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಔತ್ತರೇಯ ಶೈಲಿಗಳ ಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಾಯಿತು ಹಾಗೂ ಈ ರೀತಿಯ ರಚನೆ ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವೆನಿಸಿತು.

ಔತ್ತರೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶೃಂಗವೆಂದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲಶಿಖರಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂಥದ್ದು. ಛಾವಣಿಯ ಮೇಲಿಂದ ಅಮಲಸಾರದವರೆಗೆ ನಿಂತ ಮೂಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಶೃಂಗವೆಂದು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂಲಶೃಂಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಉರುಶೃಂಗಗಳು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆವರಿಸಿ ನಿಂತಾಗ ಔತ್ತರೇಯ ಶಿಖರದ ಪೂರ್ಣ ಕಲ್ಪನೆ ದೊರೆಯುವುದು. ಉರುಶೃಂಗಗಳ ಜೋಡಣೆಯನ್ನು ರೇಖಾ ಎಂಬ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದದಿಂದ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೂಲತಃ ಈ ಜೋಡಣೆಯ ಅಳತೆ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ತಲಚ್ಛಂದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ರಚಿಸಿದ್ದು ಶಿಖರದ ತುದಿಯವರೆಗೆ ಅನುಸರಿಸುವುದುಂಟು.

ಉರುಶೃಂಗಂ ಯದಾಲುಪ್ತಂ ರೇಖಾಕರ್ಣ
ಜಲಾಂತರೈಃ[10]

ಔತ್ತರೇಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ನಾಗರಾದಿ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಉರುಶೃಂಗವೂ ದ್ರಾವಿಡಾದಿ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಕೂಟ, ಜಲಾಂತರ, ಪಂಜರ, ಶಾಲಾ ಮುಂತಾದ ರಚನೆಯನ್ನು ಮೂಲ ಶಿಬಿರದ ಸುತ್ತ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕರ್ಣಕೂಟ, ಹಾರಾಂತರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಂಗರಚನೆಯನ್ನು ಲತಾಶೃಂಗ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಗುರುತಿಸಿವೆ.

ಔತ್ತರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಖರಗಳು ಕರ್ಣಕೂಟ ಹಾಗೂ ಹಾರಾಂತರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಹನ್ನೆರಡು ಭೂಮಿಗಳವರೆಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರರೀತ್ಯಾ ರಚಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಭೂಮಿಗಳ ಜೋಡಣೆ ಪೀಠದ ಮೇಲಿಂದ (?) ಆರಂಭಗೊಂಡು ಕಿರಿದಾಗುತ್ತಾ ಘಂಟಾಕಾರ ಶಿಖರ ನಂತರ ಕಲಶದೊಡನೆ ಅಂತ್ಯಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಭೂಮಿಗಳ ಜೋಡಣೆಯೂ ತಲಚ್ಛಂದವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದೆ.

ಔತ್ತರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಐದು ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಭೇದಗಳು. ಭೂಮಿಗಳ ಕರ್ಣಕೂಟ, ಹಾರಾಂತರ, ಪಂಜರ, ಶಾಲಾ ಇವುಗಳ ಜೋಡಣೆಯ ಆಕಾರ ಅಳತೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ಜೋಡಣೆಯನ್ನು ತಲಚ್ಛಂದ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಲಚ್ಛಂದ ಆಕಾರ ಅಳತೆಗಳು ಪೀಠದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಕಡೆಯ, ಕಿರಿದಾದ ಭೂಮಿಯವರೆಗೆ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಯುವುದು.

ತತ್ರ ಪದ್ಮೋ ಮಹಾಪದ್ಮೋ ವರ್ಧ
ಮಾನಃ ಸ್ತಥಾಪರಃ
ಸ್ವಸ್ತಿಕಃ ಸರ್ವತೋಭದ್ರಃ ಪ್ರಾಸಾದಾಃ
ಪಂಚಕೀರ್ತಿತಾಃ[11]

ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ ಹಾಗೂ ಅಪರಾಜಿತ ಪೃಚ್ಛಾಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಭೇದಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಒಂದೇ ಎನಿಸಿವೆ.

ಸ್ವಸ್ತಿಕಾ ಸರ್ವತೋಭದ್ರಾ ವರ್ಧಮಾನಾ
ತೃತೀಯಕಾಃ
ಸೂತ್ರ ಪದ್ಮಾ ಮಹಾಪದ್ಮಾ ದ್ರಾವಿಡ್ಯೈಃ
ಕರ್ಮಚರ್ಚಿತಾ
ದ್ರಾವಿಡಾಖ್ಯೇ ಚ ಪ್ರಾಸಾದೇ ಇಮಭೇದಾಃ
ಸಮಿರಿತಾಃ[12]

---

10. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೪೩, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೩೮, ಶ್ಲೋಕ ೨೬
11. ವಿ. ಎಸ್. ಅಗರವಾಲ (ಸಂ), ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ, ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ಇನ್ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಬರೋಡ, ೧೯೬೬, ಪುಟ ೪೬೯, ಅಧ್ಯಾಯ ೬೧, ಶ್ಲೋಕ ೩೨–೩೩
12. ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ, ಪುಟ ೨೬೨, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೦೫, ಶ್ಲೋಕ ೨-೩

'ಸೂತ್ರಪದ್ಮ' 'ತತ್ರಪದ್ಮಾ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗ್ರಂಥಪಾಠಗಳಿದ್ದರೂ, ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಲ್ಲಿ 'ಪದ್ಮ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರ ಪದ್ಮ ಎಂಬ ಪಾಠ ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದುಂಟು. ಸ್ವಸ್ತಿಕ, ಸರ್ವತೋಭದ್ರ, ವರ್ಧಮಾನ, ಪದ್ಮ, ಮಹಾ ಪದ್ಮ ಇವು ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿಯ ಐದು ಪ್ರಭೇದಗಳು. ಸ್ವಸ್ತಿಕ, ಸರ್ವತೋಭದ್ರ, ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಚತುರಶ್ರಾಕಾರ ದೇವಾಲಯಗಳೆನಿಸಿದ್ದು ಪದ್ಮ ಹಾಗೂ ಮಹಾಪದ್ಮ ಪ್ರಭೇದಗಳು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರ ದೇವಾಲಯ ಗಳೆನಿಸಿವೆ. ಎಂಟು ಮತ್ತು ಹದಿನಾರು ಕೋನಗಳುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವೆನಿಸಿದ್ದು, ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಕೋನಗಳುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯ ಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಕವೆಂದೂ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಗುರುತಿಸಿವೆ.

ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರದ ಗ್ರಂಥಭಾಗಗಳು ಕ್ಲಿಷ್ಟ ವೆನಿಸಿದ್ದು ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ ಗ್ರಂಥವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸುವಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಸ್ತಿಕಾದಿ ಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಭಾಗವು ತ್ರುಟಿತಗೊಂಡಿ ದ್ದರೂ ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಈ ಪ್ರಭೇದ ಗಳ ಶಾಲಪಂಜರಾದಿ ಜೋಡಣೆಯು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹಾರ ಹಾರಾಂತರಗಳಂತೆ ಕಾಣುವುದು ಸಹಜ. ಶಾಲಪಂಜರಾದಿ ಜೋಡಣೆ, ಘಂಟಾಕಾರದ ಶಿಖರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಔತ್ತರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯನ್ನು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬೆಳೆ ದದ್ದು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಕರ್ಣಕೂಟ, ಪಂಜರ, ಶಾಲಾ ಹಾರಾಂತರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಔತ್ತರೇಯ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗಳೂ ಗುರುತಿಸಿವೆ. ಹಾರಾಂತರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಸಲಿಲಾಂತರ, ಜಲಮಾರ್ಗ, ತೋಯಮಾರ್ಗ, ಜಲಪತ್ರಾ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿನ ಕರ್ಣಕೂಟಾದಿ ಛಂದಾಲಂಕಾರಗಳ ಜೋಡಣೆ ಹಾಗೂ ಅಳತೆ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವರ್ಧಮಾನವೆನ್ನುವ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಹದಿನೈದು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಕರ್ಣಕೂಟ-೨ ಭಾಗ, ಸಲಿಲಾಂತರ-೧ ಭಾಗ, ಪಂಜರ- ೧ ೧/೨ ಭಾಗ, ಸಲಿಲಾಂತರ-೧ ಭಾಗ ಹಾಗೂ ಶಾಲಾ-೪ ಭಾಗ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಕ್ಷೇತ್ರ'ವನ್ನು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಭಿತ್ತಿ ಭಾಗವೂ ಸೇರಿದ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತಾರ ಎಂದು ತಿಳಿಯ ಬಹುದು. ಈ ಅಳತೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ ಚತುರ ಶ್ರಾಕಾರದ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವಭಾಗವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಗುರುತಿ ಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಇದಾನೀಂ ವರ್ಧಮಾನಸ್ಯ ತಲಚ್ಛಂದೋಽಭಿ
ಧೀಯತೇ
ಚತುರಶ್ರಂ ಭಜೇತ್ ಪಂಚದಶಧಾ ಕ್ಷೇತ್ರ
ಮಾದಿತಃ
ಕೂಟಂ ದ್ವಿಭಾಗಿಕಂ ಭಾಗಮೇಕಂ* ಸಲಿಲಾಂತರಂ
ಪಂಜರಂ ಸಾರ್ಧ ಭಾಗಂ* ಭಾಗಿಕಂ ಸಲಿಲಾಂತರಂ
ಚತುರ್ಭಾಗಾ ಭವೇತ್ ಶಾಲಾ...[13]

ಸ್ವಸ್ತಿಕ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಛಂದಾಲಂಕಾರಗಳ ಜೋಡಣೆ, ಅಳತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಭೇದಕ್ಕಿಂತ ತುಸು ಭಿನ್ನವೆನಿಸಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರ ರೀತ್ಯ ಸ್ವಸ್ತಿಕ ಪ್ರಭೇದದ ಕ್ಷೇತ್ರ ವನ್ನು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ಭಾಗಿಸಿ, ಕರ್ಣಕೂಟ-೪ ಭಾಗ, ಸಲಿಲಾಂತರ-೨ ಭಾಗ, ಪಂಜರ-೩ ಭಾಗ, ಸಲಿಲಾಂತರ-೨ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಶಾಲಾ-೬ ಭಾಗ ಎನಿಸಿದೆ.

ಚತುರಶ್ರ ಸಮಂ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಧಾ
ಭಜೇತ್
ಕುರ್ಯಾತ್ ಕೂಟಂ ಚತುರ್ಭಾಗಂ ದ್ವಿಭಾಗಂ*
ಸಲಿಲಾಂತರಂ
ತ್ರಿಭಾಗಂ ಪಂಜರಂ ತದ್ವತ್ ದ್ವಿಭಾಗಂ
ಸಲಿಲಾಂತರಂ

---

* ತ್ರುಟಿತಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲೇಖಕನ ಪಾಠಗಳು

13. ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ, ಪುಟ ೪೭೦, ಅಧ್ಯಾಯ ೬೧, ಶ್ಲೋಕ ೪೪-೪೬

ಶಾಲಾ ಷಡ್ಭಾಗಕೀಂ ಕುರ್ಯಾತ್ ಜಲಮಾರ್ಗಂ
ದ್ವಿಭಾಗಿಕಂ

....

ಏವಂ ದಿಕ್ಷು ಸಮಸ್ತಾಸು ಸಪ್ತೈರ್ಭಾಗೈಃ ಪ್ರಕ
ಲ್ಪಯೇತ್[14]

ಸರ್ವತೋಭದ್ರ ಪ್ರಾಸಾದಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಜರಗಳ ಬದಲಿಗೆ ಕೂಟಗಳನ್ನೇ ಗುರುತಿಸಿದ್ದು ಕೂಟ–೩ ಭಾಗ, ಸಲಿಲಾಂತರ–೨ ಭಾಗ, ಪುನಃ ಕೂಟ–೩ ಭಾಗ, ಸಲಿಲಾಂತರ-೨ ಭಾಗ ಹಾಗೂ ಶಾಲಾ–೮ ಭಾಗಗಳಿಂದ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕರ್ಣಕೂಟಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ರಥಿಕಾ ಎಂದು ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇದಾನೀಂ ಸರ್ವತೋಭದ್ರ ತಲಚ್ಛಂದೋಽಭಿ
ದೀಯತೇ
ಚತುರಶ್ರೀಕೃತೇ ಕ್ಷೇತ್ರೇ ಗರ್ಭಂ ಕುರ್ಯಾತ್
ದ್ವಿಭಾಗಿಕಂ
ಕುರ್ಯಾದ್ ತ್ರಿಭಾಗಿಕಂ ಕೂಟಂ ಜಲಮಾರ್ಗಂ
ದ್ವಿಭಾಗಿಕಂ
ತ್ರಿಭಾಗಿಂ ತತಃ ಕೂಟಂ ತೋಯಮಾರ್ಗಂ
ದ್ವಿಭಾಗಿಕಂ
ಶಾಲಾಷ್ಟ ಭಾಗಿಕೀ ಕುರ್ಯಾತ್ ಚ್ಚಲವತ್ಮ
ದ್ವಿಭಾಗಿಕಂ[15]

ದ್ರಾವಿಡ ಜಾತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಧಾರ ಹಾಗೂ ನಿರಂಧಾರ ಎರಡು ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಮ್ಮತವೆನಿಸಿವೆ. ಡಾ॥ ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಗದುಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಮಾರ್ಗ ಮುಚ್ಚಿದೆ ಎಂದು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ.[16] ವಿದ್ವಾಂಸ ಪರ್ಸಿಬ್ರೌನ್ ಸಹ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಪಥವಿರುವುದನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುತ್ತಾರೆ.[17]

ಶಾಸ್ತ್ರ ರೀತ್ಯಾ ಸಾಂಧಾರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಹನ್ನೆರಡು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ, ಗರ್ಭಾಂಕಣವು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗ, ಭಿತ್ತಿ ಒಂದು ಭಾಗ, ಅಂಧಾರಿಕಾ ಅಥವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಮಾರ್ಗ ಒಂದು ಭಾಗ ಹಾಗೂ ಬಾಹ್ಯಭಿತ್ತಿ ಎರಡು ಭಾಗ ಎಂದು ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರವು ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ.

ಏತೇ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ನಿರಂಧರಾ ಸಾಂಧಾರಸ್ತು ಪ್ರಚ
ಕ್ಷ್ಮಹೇ
ಚತುರಶ್ರೀ ಕೃತಂ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಭಜೇತ್ ದ್ವಾದಶಭಿಃ
ಪದೈಃ
ಚತುರ್ಭಾಗೋ ಭವೇದ್ ಗರ್ಭೋ ಭಾಗಿಕ್ಯೋ
ಭಿತ್ತಯಃ ಸ್ಮೃತಾಃ
ಭಾಗಿಕಾಂಧರಿಕಾ ತದ್ವತ್ ದ್ವಿಭಾಗಾ ಬಾಹ್ಯ
ಭಿತ್ತಯ ಃ
ಏವಮೇತೇ ತಲಚ್ಛಂದಾ ಪದ್ಮದ್ಯಾಃ ಪರಿ
ಕೀರ್ತಿತಾಃ[18]

ಪದ್ಮ ಹಾಗೂ ಮಹಾಪದ್ಮ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಧಾರ ರಚನೆಯನ್ನು ಮೇಲ್ಕಂಡಂತೆ ಗುರುತಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಇದರಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರ ಪ್ರಭೇದದ ಆಕಾರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಂಶ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಒಳಭಾಗವು ಚತುರಶ್ರಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಬಾಹ್ಯಾಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಹಲವು ಕೋನಗಳಾಗಿ ಸೃತಳೆದು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವೆನ್ನಿಸಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ.

ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಗತಿಯ ರಚನೆಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. 'ಜಗತಿಯ ರಚನೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಗಾಗಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಚಲಿತ ನಿಲುವು ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಮ್ಮತವೆನಿಸಿ

14. ಅದೇ, ಶ್ಲೋಕ ೫೦ ರಿಂದ ೫೨
15. ಅದೇ, ಪುಟ ೬೭೧, ಶ್ಲೋಕ ೫೬ ರಿಂದ ೫೮
16. ಡಾ॥ ಎಸ್. ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು, ೧೯೬೫, ಪುಟ ೧೧
17. ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್, ಪುಟ ೧೪೪
18. ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ, ಪುಟ ೪೭೮, ಅಧ್ಯಾಯ ೬೧, ಶ್ಲೋಕ ೬೧ ರಿಂದ ೬೩

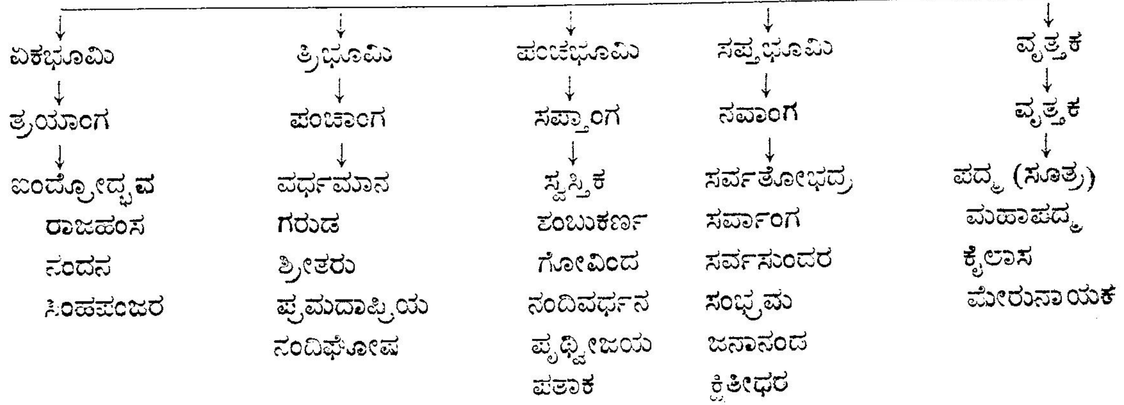
ದ್ದರೂ ಮಿಶ್ರಕಾದಿ ಶೈಲಿಗಳಿಂದಾಗಿ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಪಡೆದ ಬಳುವಳಿ ಎಂಬ ಅಂಶ ಖಚಿತಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ನಿರಂಧಾರ ಚತುರಶ್ರಾಕಾರದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಗರ್ಭಾಂಕಣವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿಂದಲೂ, ಒಂದು ಭಾಗದಿಂದ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನೂ ರಚಿಸಬೇಕು.

ಚತುರ್ಭಾಗೇ ತತಃಕ್ಷೇತ್ರೇ ಗರ್ಭಂಕುರ್ವೀತ ದ್ವಿಭಾಗಿಕಂ
ಸ್ವಸ್ತಿಕೇ ವರ್ಧಮಾನೇಚ ಭಾಗಿಕ್ಯೋಭಿತ್ತಯಃ ಸ್ಮೃತಾಃ[19]

ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಾಸಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ಈ ರೀತಿಯ ಅಳತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರಂಧಾರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ರಚಿಸಬಹುದೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ವಿಧಿಸಿವೆ.

ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ "ಏಕಭೂಮ್ಯಾದಿತೋ ವೃದ್ಧಿರಂತೇ ದ್ವಾದಶ ಭೂಮಿಕಂ"[20] ಎಂದು ಹನ್ನೆರಡು ಭೂಮಿಗಳವರೆಗೆ ರಚಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ತಲಚ್ಛಂದವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ, ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ ಗ್ರಂಥವು, ಏಕಭೂಮಿ, ತ್ರಿಭೂಮಿ, ಪಂಚಭೂಮಿ, ಸಪ್ತಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ವೃತ್ತಕಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಈ ಶಿಖರಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ರಯಾಂಗ, ಪಂಚಾಗ, ಸಪ್ತಾಂಗ, ನವಾಂಗ ಹಾಗೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರ ರಚನೆಗಳು. ಈ ಅಂಗ ಹಾಗೂ ಉಪಾಂಗಗಳ ಜೋಡಣೆಯನ್ನು ಡಾ॥ ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರು ಹಿಂಬೆಣೆ ಮುಂಬೆಣೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ಣ, ರಥ, ಪ್ರತಿರಥ, ಭದ್ರ ಇವು ಅಂಗಗಳೆನಿಸಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಜೋಡಣೆಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಅಪರಾಜಿತ ಪೃಚ್ಛಾ ಗ್ರಂಥವು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವಿವಿಧಾಕಾರದ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿದೆ.[21] ಇವುಗಳ ನಿಶ್ಚಿತ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.



19. ಅದೇ, ಶ್ಲೋಕ ೫೪-೫೫
20. ಅಪರಾಜಿತಪೃಚ್ಛಾ, ಪುಟ ೩೨೨, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೨೮, ಶ್ಲೋಕ ೨೦
21. ಅದೇ, ಪುಟ ೪೪೭, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೭೪, ಶ್ಲೋಕ ೨ ರಿಂದ ೬

ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ, ತ್ರಯಂಗ ರಚನೆಯಿಂದ ನವಾಂಗ ರಚನೆಯವರೆಗೆ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವಿವಿಧ ಅಂಗರಚನಾ ಮಾದರಿಗಳು ಚತುರಶ್ರಾಕಾರವೆನಿಸಿದ್ದು ಪದ್ಮ , ಮಹಾಪದ್ಮ ಮತ್ತು ಕೈಲಾಸ, ಮೇರುನಾಯಕ ಮಾದರಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಕವೆನಿಸಿವೆ. ಇವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂಟು, ಹದಿನಾರು, ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಕೋನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ಅಷ್ಟಕೋಣಾಃ ಪಂಚಭೂಮಾ ಪದ್ಮನಾಮಾ ಚ ಕಾಮದಃ
ಪಂಚಭೂಮಾ ದ್ವಷ್ಟದಲಾ ಮಹಾಪದ್ಮ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಃ
ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಭಿಃ ವೃತ್ತಃ ಕೈಲಾಸಃ ಸಪ್ತ ಭೂಮಿಕಃ
ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದ್ಭಿರ್ದಲೈವೃತ್ತಃ ಸ ಭವೇನ್ ಮೇರು ನಾಯಕಃ[22]

ಮೇಲ್ಕಂಡ ವಿವರಗಳಿಂದ ಔತ್ತರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಸ್ಥೂಲರೂಪವನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಅಳತೆ ಆಕಾರ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಿದ್ದು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿನ ಅಸ್ಪಷ್ಟತೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಕರಾರುವಾಕ್ಕಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿ, ಲಕ್ಷ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಿದಲ್ಲಿ ಔತ್ತರೇಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಅಧ್ಯಯನ ಹೆಚ್ಚು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವೆನಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಈ ಲೇಖನ ನಾಂದಿಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ.

22. ಅದೇ, ಪುಟ ೪೪೯, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೭೪, ಶ್ಲೋಕ ೩೧-೩೨